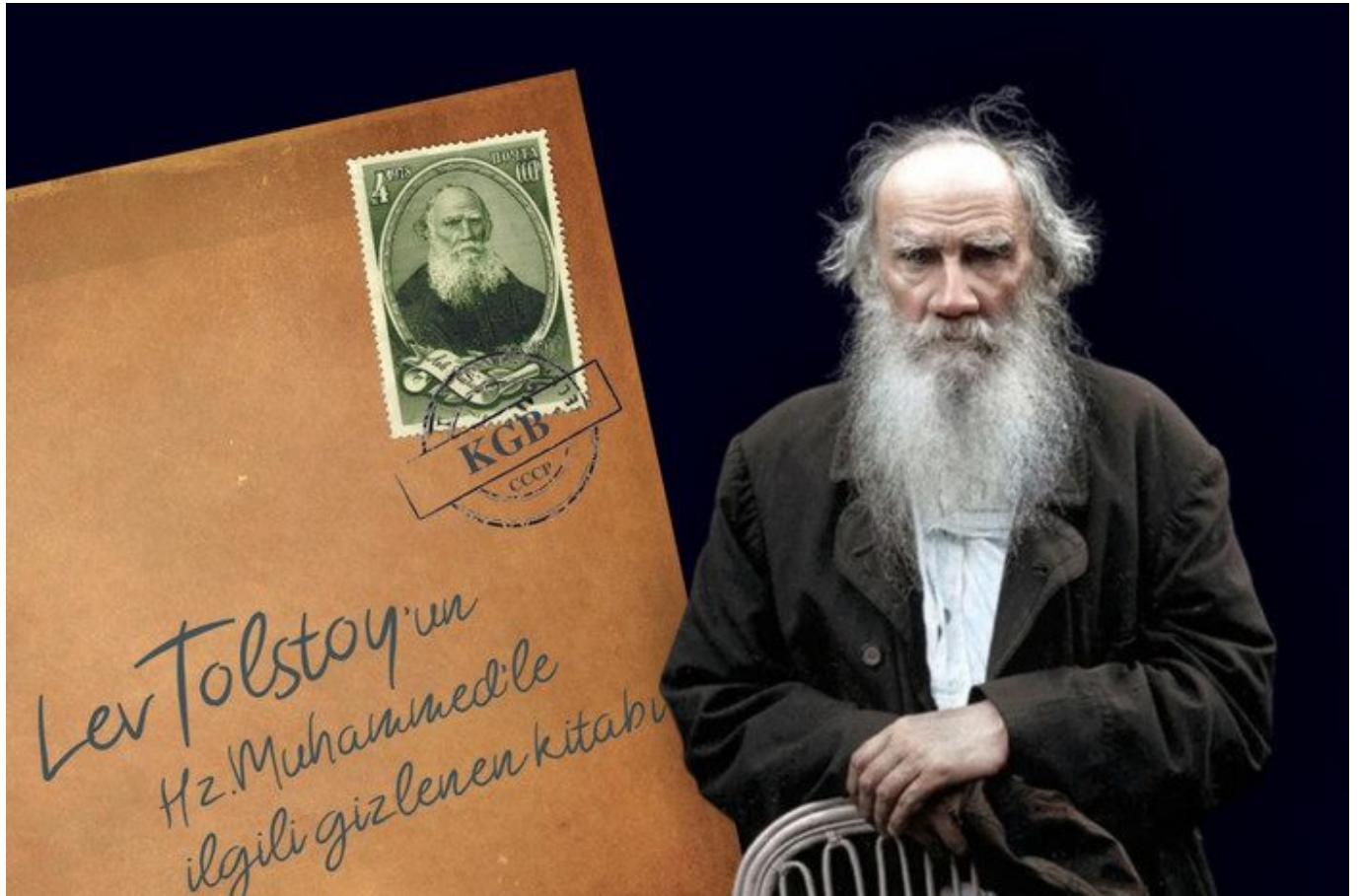

Tolstoý musulmanlary nämä çagyrypdy?

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Tolstoý musulmanlary nämä çagyrypdy? TOLSTOÝ MUSULMANLARY NÄMÄ ÇAGYRYPDY?

Döreden eserleri bilen dünýä klassyklarynyň hatartna giren beýik ýazyjy Lew Nikolaýewiç Tolstoý diňe edebi aýratynlygy bilen däl, şol bir wagtyň özünde syýasy we dini garaýyşlary bilenem tapawutlanýar.

Tolstoý guramaçylykly dini toparlara garşy çykmak bilen birlikde monoteizme (ýekehudaýlylyga) esaslanýan deňlikçi jemgyýet idealyny öňe sürüpdür. Şonuň üçin Russiýada Prawoslaw buthanasy bilen onuň hiç jyny jyňkyryşmandyr.

Tolstoý 1910-njy ýylda aradan çykýança birnäçe dini içgin öwrenipdir, dini we syýasy ýolbaşçylar bilen gatnaşypdyr.

Olaryň birem yslam dünýäsinde täzelikçi we reformist pikirleri

bilen tanalan El-Ezher uniwersitetiniň şeýhi Muhammet Abdo bilen alyşan hatlaryny öň siziň dykgatyňyza ýetiripdim. Başky makalamyzda Tolstoýyň dini garaýşynyň Gurhanyň baş taglymatyna gabat gelýändigini, aýratynam medeni aýratynlygy saýlap almak baglanyşygynda näme bilen atlandyrylandygynyň däl-de, gös-göni nähili dini-ekstensial ýoly saýlap alandygynyň aýratyn many-mazmunynyň bardygyny nygtapdym.

Surat: Il'ya Repin (1901)

Dostum Turan Kyslakçy «İstiklal» gazetiniň 2022-nji ýylyň 6-

njy iýulyndaky sanynda çykan «Tolstoýyň musulmanlara haty» makalasy bilen Tolstoýa degişli hata okyjylaryň ünsüni çekdi. Tolstoý hatyny osmanly dilinde çap edilen yslam dünýäsinde uly gyzyklanma bilen okalýan «Teârüf-i Müslimîn» («Musulmanlaryň tanyşlygy») žurnalyna ugradypdyr.

Žurnalyň Tolstoýa bolan gyzyklanmasy munuň bilenem çäklenmändir. Tolstoýyň Prawoslaw buthanasy bilen çekişmesi-de «Kont Tolstoýyň Sen-Sinod suduna jogap hökmünde ýazan haty» ady bilen iki sanynda osmanly-türk diline terjime edilipdir.¹ Žurnaly Russiýadaky türk halklaryň ilkinji syýasy wekili, yslamçy žurnalist-ýazyjy, syýahatçy Abdyreşit Ybraýym (1857-1944) 1910-njy ýylda Stambulda Ahmet Tajeddin bilen bilelikde 32-nji sanyny çykarypdyr.

Abdyreşit Ybraýym, 1910-njy ýyl (Din yslam ensiklopediýasy)
Adyndanam belli bolşy ýaly žurnal yslam dünýäsindäki halklaryň

biri-birleri bilen gatnaşyklaryny güýçlendirmek, medeniýetlerara gatnaşyklary ösdürmek maksady bilen çap edilipdir.

Abdyreşit Ybraýym Musa Jarulla Bigiýef bilen şägirt-halypa gatnaşygyny saklapdyr. Ybraýymyň Germaniýa-Russiýa, Sibir-Osmanly we Ýaponiýa ýaly giň geografiki giňişlikde medeni hem-de ylmy gatnaşyk toruny gurandygyny-da aýtmak gerek.

Ynha, Tolstoýyň agzalýan şol haty-da şol giň toryň bir parçasyny bolup arhiwlerde galypdyr.

صاحبزادی : احمد تاج الدین
و یعقوب کمال

واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا . . .

مدیر مسئول
عبدال جودی

آبونه بدلی

ممالک عثمانیه ایچون
سنه لکی ۵۰ غروش
آلتی آیللی ۲ غروش :

روسیه ایچون سنه لکی
۶۰ آلتی آیللی ۳ روبله
سائر ممالک اجنبیه
سنه لکی ۱۲ آلتی آیللی
۶ فرانکدر .

تعلیم مسلمانان

وجعلناکم شعوبا وقبائل لتعارفوا . . .

اخطار مخصوص :
عالم اسلام و اسلامیه
عالم مقالات و آثار
مع المعتبره درج
اوله جلددر .

نسخه سی ۲۰ باره

دینی سیاسی تاریخی فلسفی و احوال عالم اسلامدره باصت هفته لره مجلددر

تاریخ تاسیس ۳۲۸ مولد الی

عدد : ۱۲ ۲۷ شعبان ۳۲۸ پنجشنبه ۱۹ اگستوس ۳۲۶ جلد ۱

بزم مالیه من

مملکتک حیاتی نقطه نظرندن اک مهم مسئله مالیه
مسئله سیدر . مملکتک مالیه منی دیمک عینا او مملکتک
روحی دیمکدر . مملکتک اصلاحی ایچون برنجی درجه سده
مالیه منک اصلاحی لازمدر . مالیه اصلاح اولقدیمه . مملکتک
حیاتی تأمین اولندی دینله من .

بونی اثبات ایتک ایچون اذله فلاں سرور اولقمه سینه سده
هیچ لزوم یوقدر . زیرا بدیهیانددر .

اسکی دن بزده مالیه دینله چک برشی یوق درجه سنده
ایندی . اوزمان مملکتک وارداتی ندر کیمسه بیلمز .
مصارفی ندر کیمسه بیلمز . بورجی ندر اونی ده بیلمز لردی .
و بیلمک ایچون ده میدانده برشی یوقدی . و بیلمک ایچون لزومی
دخی یوقدی . زیرا مملکت پأس ایچنده یوارلی یوردی .
من کل الوجوه حیاتندن قطع امید ایتمشدی .

شیددی اینسه الحمد لله هر که حیات امیددی کلدی .
هر کس حیاته محبت ایتک باشلا دی . اورتالعه برده
بودجه . مسئله منی وضع اولندی و فعال واردات و مصارف
معلوم اولدی . هر شی میدانده . مالیه ناظر من دیناک اک
کنج مالیه ناظر لردن اولدینی کی . اک ماهر لردن اولدیه نیلده

بوصولک استقرارده کوستردی . اک مشکل بر زمانده اک
ال و برشی مقابوله ایله عقد استقرار ایلدی . بونی ده
کیمسه انکار ایده من .

هیچ شبهه یوقدر که بر آدم بورج آلدینی زمان بلکدره
آلتی اوزره قرار و ردیکی زمان او بورجی فصل تأذیه
ایده چکله . دوشونه چکدر و دوشونه ایدر . البته بزم مالیه
ناظر مزده اوزار منی عریض و عمیق ملاحظه بعدنده مملکتک
حال حاضرده اولان احتیاجاتی سدایتک مقصدیه استقرار
ایتمشددر . بونکله برابر مالیه منک اهمیت منی جهت استقرار
دکدر . بلکه اصل اک مهم نقطه لری مملکتک وارداتی
آزدر منی ایله برابر استقبالی تأمین ایتکدر . او واردات
لایق قطع کاسون . و هر سنده فضله کاسون تزیاید اینسون .
یوقه بر کره آلوده وارداتک کوکنی کسمک مملکتک
وارداتی استهلاک ایتک دیمکدر .

مثلا بزم ترکیبده من قدیم مملکتک وارداتی ظن
اولان اغنام و اعشار مسئله منی واردتکه . بونلر هر ایکسی
اساسا شرعه استناد اولقش و برکوردن ایسه ده . شریعت
چقرندن چیقش و برکو یولی تونه ماش . بلکه مملکت
وارداتک کوکنی کسمکدن بشقه بر مطلبه خدمت ایده من .
اغنامدن بش غروش و برکو آلودر دی . قیون قیعتی
قریه لره اون غروش نهایت یکر می غروش اولور . او

«Kont Leon Tolstoýyň haty» ady bilen «Teârüf-i Müslimîn» žurnalynyň 1910-njy ýylyň 3-nji sentýabrynda çykan 1-nji jilt 12-nji sanynyň 190-njy sahypasynda ýerleşdiren hatyň tekstini şu günüň düşnükli dilinde hiç hili goşmaça düşündiriş bermezden dykgatyňyza ýetirmäge synanyşdym. Osmanly dilinde berilen teksti ýönekeý dile geçirmäge kömek eden Tuba Pal doganyma-da minnetdarlygymy bildirýärim. Hatyň doly teksti şeýle:

«Kont Leon Tolstoýyň haty

Musulmanlaryň arasynda hereket edýän «Allanyň batalýony» ýa-da «Weýsi» («weýisowçy») diýip atlandyrylýan akym bar. Esasy ynançlardan daşgaryn toparlanyşmalardan gaça durmaklary bu akymyň dogrudygyna delildir.

Dinleriň arasynda iň soňky din bolanlygyndan yslam dinini beýleki dinler bilen deňeşdireniňde bidgatlaryň we hurafalaryň (nädogry amallar, edim-gylymlar) has az goşulandygyny-da nygtamak gerek.

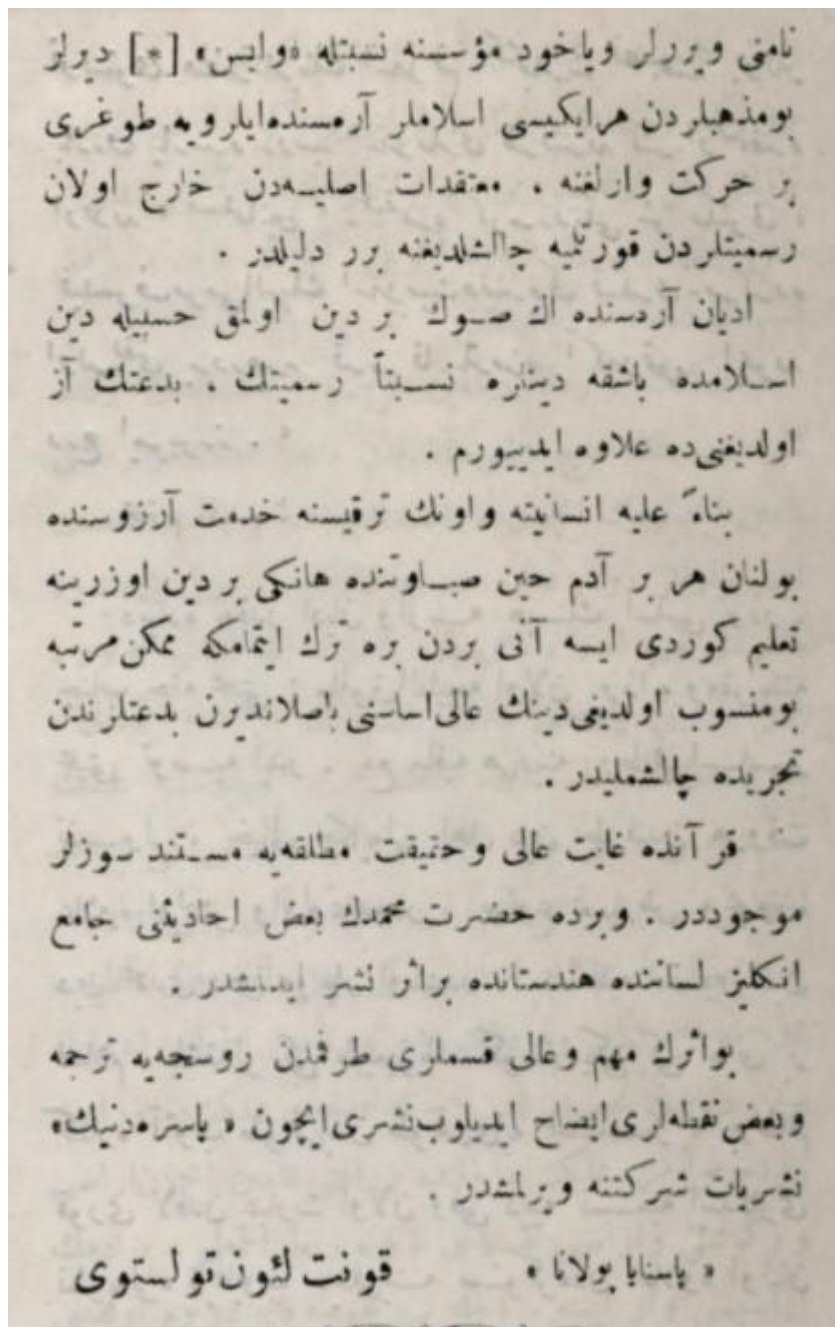
Bularyň barsy bilen birlikde adamzada goşulan hurafalary ýigrenýän islendik kişi çagalygynda haýsy din boýunça bilim alan bolsa, dini duýdansyz garşydaşlykda ret etmeli däl, mümkingadar uýýan dininiň belent gymmatlyklarynyň üstüne üýşen hurafalardan, soň goşulan bidgatlardan aýyl-saýyl etjek bolmaly.

Gurhanda iňňän belent we absolýut hakykatlara esaslanýan sözler bar.

Birem Hezreti Muhammediň (s.a.w) hadyslarynyň iňlisçe ýyggyndysy Hindistanda çap edilipdir.

Bu kitabyň iň esasy bölümlerini rus diline terjime edip we käbir ýerlerini düşündirip, «Посредник» neşirýatyna beripdim.

*Kont Leon Tolstoý,
Ýasnaýa Polýana».*

Hatyň osmanly dilinde çap edilen hakyky görnüşi. «Teârûf-i Müslimîn» – 1-nji jilit, 12-nji san, 190-njy sahypa. 03.09.1910 ý.

Çeşme: Ylmy etýudlar jemgyýeti (ILEM), Yslamçy žurnallar maksatnamasy (YŽM)

• Hat bize nämäni aňladýar?

1910-njy ýylyň sentýabrynda ýazylan bu hat 1904-nji ýyldaky Abdo-Tolstoý hat alyşmalaryndan soňam Tolstoýyň musulmanlar bilen gatnaşyklaryny ösdürendigini we yslamy öwrenmegi dowam etdirendigini görkezýär. Hut şeýle bolansoňam Tolstoý Stambulda çap edilýän žurnalyň üstýnden musulman dünýäsine

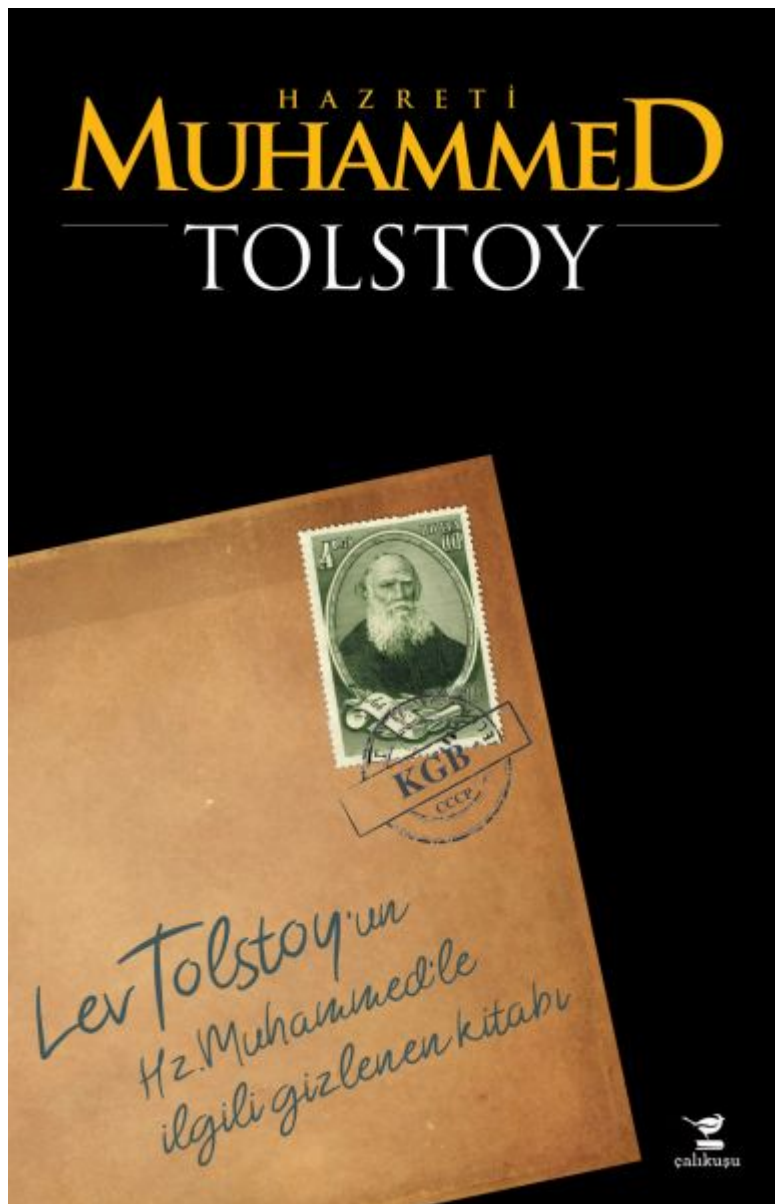
seslenmek isläpdir. Tolstoýyň hatynda aýdylýan hadyslar ýygýndysy Allame Abdylly el-Memun el-Suhrewerdiniň ýazan «Muhammediň sözleri» («The Sayings of Muhammad») kitabydyr. Kitap 1905-nji ýylda çap edilipdir. Agzalýan ýygýndy şolar ýaly meşhurlyk gazanypdyr welin, 1938-nji ýylda Mahatma Gandiniň sözbaşysy bilen birlikde iňlis dilinde we başga-da birnäçe dilde birnäçe gezek çap edilipdir. («Jhon Murray» neşirýaty, 1941 ý.)

Suhrewerdi kitaby çap edilenden soň Tolstoý bilen hat alşypdyr. Beýik ýazyjy kitaby «Muhammediň Gurhana girmedik hikmetleri» ady bilen rus diline terjime edipdir.

Aýdylýan kitap Arif Arslan tarapyndan «Hezreti Muhammet. Tolstoýyň yslam pygamberi baradaky ýiten traktaty» ady bilen türk dilinde birnäçe gezek çap edildi.

1910-njy ýylyň sentýabryndaky hat bilen anyklan kitabymyzy azerbäýjan çeşmeleri kitapda başga-da hatlary ýerleşdiripdir, şol hatlar bilehem makalamyzyň temasy bolan haty mazmuny biribirine gabatlaşyp dur.

Birinji neşiri «Karakutu» neşirýatynda çap edilen kitabyň sensassiýa döretmegi üçin ýitendigi baradaky pikirler we terjime manipulýasiýalary bilen çap edilmegi käbir tankytçylar tarapyndan berk tankyt edilipdi. (Serediň: «Gadagan edilen Tolstoý. Tolstoýyň dini tankydy we Türkiýede tümlügiň güýji», Ajar Burak Bengi. Rus dilindäki maglumatlary terjime eden Mazlum Beýhan, «Yokuş» neşirýaty, Stambul-2007 ý.)

XIX asyryň ikinji ýarymyna gelinende nagyşbendi tarykatynyň Wolga derýasynyň boýundaky şahasy hasaplap boljak, Bahaeddin Waisow tarapyndan esaslandyrylan we «Allanyň batalýony» ady bilenem tanalan «Waisi» hereketi orta çykýar.

Bu marjinal tarykat jemgyýetdäki sosial-ykdysady dinamikalar bilen yslamy formalaryň belli bir derejede sintezi hökmünde özüni görkezipdir. Şol bir wagtyň özünde bu akym döwrebaplaşma tagallalaryna we alnyp barylýan dini syýasatlara garşy Wolga tatarlarynyň pikir-garaýyş nägileliklerini we jemgyýetde seslenme tapan efektleri orta atýandygy bilenen ünsi çekipdir.

Waisowyň «Allanyň batalýony» tarykaty sosializmiň, tolstoizmiň we wahhabizmiň utgaşygyndaky pýuritanizmiň (düýbüne gaýdyp gelmegi ündeýän) täsin dürüşdesine wekilçilik edipdir. (Bennigsen, Wimbush, 1985, s.39).

Esasynda Waisoeyň ideologiýasy tradision yslam düşüňjesiniň daşyna çykmaýan galyp gurluşyndaky pikirleri öňe sürüpdir. Düşüňjesi sistemasy Waisowyň galamyndan çykan «Tarihi-Hajegan», «Jewahiri Hikmeti-Derwişan» atly dini traktatlarda hemme zat açyk-aýdyň düşündirilipdir.

Bärde görkezilen esasy zady – öz ýolbaşçylygynda yslamyň özenine gaýdyp gelinmegini üpjün etjek pikirleri we hereketleri döredupdir.

Çeşme: https://posredi.ru/blog12_05_vaisov.html

Hereketiň orta çykan döwründäki şertleri göz önüne tutanymyzda, Wolga tatarlarynyň arasynda sosial bozulmalaryň aňladýan manysyna has aňsat düşüňip bileris.

Oba ýerlerindäki agzalalygyň sosial-medeni we mezhep nägilelikleriniň alamatydygyny ýatdan çykarmazlyk gerek.

Oba ýerleriniň ilatynyň arasynda barha artýan oňşyksyzlyklar we çaknyşyklar potensial taýdan musulman elitany aladalandyrmaga başlapdyr.

Bu ýagdaý şol bir wagtyň özünde şol asyryň ikinji ýarymynda

yslamy sebitleýin aýratynlygyň näderejede çuňlugyny-da görkezýär (Noack, 2000, s. 132).

Ykdysady we syýasy üýtgeşmelere baglylykda ýüze çykan oňsuksyzlyklar «waisowçy» hereketiň şinelän geografiki giňişliginiň infrastrukturasyny emele getirýär. Şeýle şertlerde orta çykan «waisowçy» hereket tatar jemgyýetiniň köpugurly pikirlerdir işleriniň belli bir derejedäki görkezijisidi.

Waisowyň aýtmagyna görä, ruslar bilen ýaşamak medeniýeti tatar jemgyýetlerine täsirini ýetirýär, bu ýagdaýam tatarlaryň ruslaryň ýaşaýyş-durmuş formasyny bire-bir kopiýalap almagyna sebäp bolýardy. Netijede aýal-gyzlar yüzlerini ýapmagy bes edýärdi, medresäniň okuw programmasy-da ýewropalaşýardy, ýaş musulmankar rus bilim edaralaryna gyzyklanma bildirmäge başlaýardy.

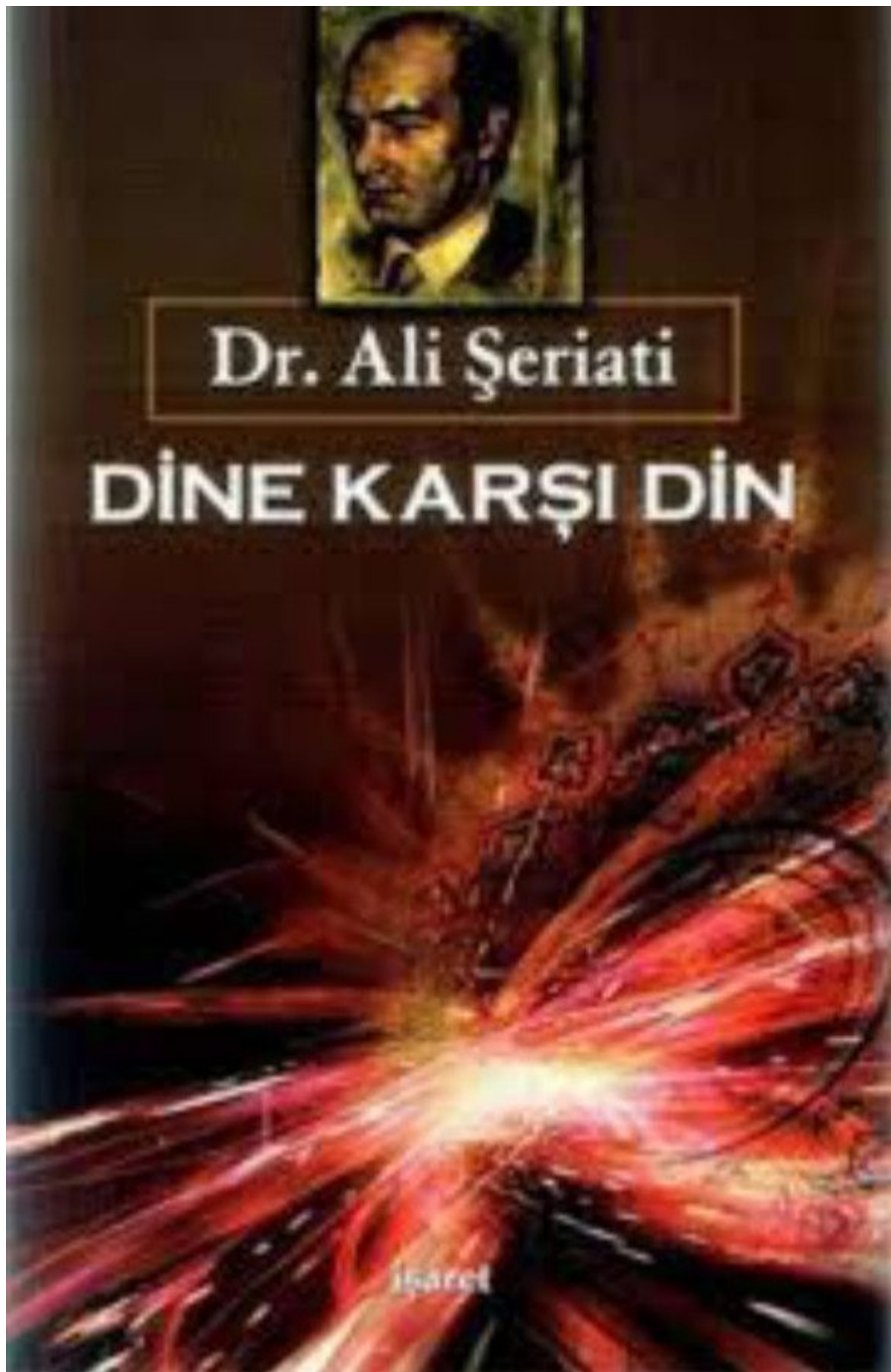
Waisowyň pikirçe, şeýle täzelikler Gurhanyň taglymatyna ters gelýärdi. Şol sebäpdenem hiç kim metjide gidenokdy, işan-mollalara ynananokdy, ýerli ýolbaşçylara bil baglamaýardy (Zemsova, 2015, s. 91).

Waisowyň yzyna eýerijiler rus patyşasynyň agalygyny kabul etmeýişleri ýaly, döwletiň býurokratiýasyny we ortodoksal musulman ruhanylaryny-da ret edýärdiler. Waisow we onuň yzyna eýerijiler «Biziň ýeke-täk jogapkärçiligimiz Gurhanyň düzgünlerine eýermek we muny düşündirmek üçin azat bolmak» prinsipini esas edip alypdylar (Halbaç, 1994, s. 271).

Tarykatyň ünsi çeken zatlarynyň birem döwrüniň meşhur ýazyjysy Lew Tolstoý bilen bolan gatnaşyklarydyr. Bahaweddin Waisow yzygiderli diýen ýaly Tolstoý bilen hat alşyp durupdyr. Onuň ogly Inadüddin bolsa Tolstoý bilen görşüpdirem. Emma Tolstoýyň ataly-ogla bolan garaýşy pozitiw bolmandyr. Sebäp Tolstoý «waisowçy» herekete dini anarhizm hökmünde garapdyr.² Tolstoýyň «Teârüf-i Müslimîn» žurnalynda dünýä musulmankaryna «waisowçy» hereketi mysal görkezmeginiň aňyrsynda hurafalardan arassalanan, Gurhana esaslanýan deňlikçi taglymata berýän goldawyny aňladýar.

Tolstoý Abdo bilen alşan hatlarynda-da görşümüz ýaly, ähli dinleriň düzgünleşdirilýän döwründe öz mazmunyndan

daşlaşýandygyny, üýtgeşmä sezewar bolýandygyny pikir edipdir. Renessans döwri bilen birlikde şeýle üýtgeşmä nägilelik hökmünde ateizmiň giňden ýaýrandygyny gören Tolstoý üçünji ýoly teklip edip, ähli dinleriň umumy meňzeşliginiň bardygyny, munuňam ýekehudaýlylykdygyny öňe sürüpdir. Bu umumy din gyrađeňlikçi ierarhiýasy bolmadyk jemgyýeti öňe sürüpdir. Şuňa meňzeş pikire onlarça ýyl geçenden soň Ali Şeriatiniň «Dine garşy din» kitabynda-da gabat gelýäris.

- **Hezreti Muhammediň taglymaty**

Tolstoýyň özi dindar bolansoň dini temalarda bilmeýän zady ýok

diýen ýalydy. Onuň yslama bolan garaýşyny aýratynam 1909-njy ýylyň 15-nji martynda azərbayjanly general Ybraýym aga durmuşa çykan rus zenany Ýelena Wekilowa ýazan hatyndanam bilip bolýardy.

Şol döwrüň Russiýasynda çagalaryň öz halkynyň (azeri-türk jemgyýeti) gowulygy üçin yslamy kabul etmegi islän ýagdaýynda ene-atasy dürli dine uýýanam bolsa, çagalarynyň dinini üýtgemegi babatda basyş edilmeýän eken.

Ýelena Wekilowa şeýle çemeleşmeden ugur alyp, ýagdaýy pikirlerine uly hormat goýýan döwürdeşi Tolstoýa düşündirip, çagalaryna haýsy dine uýmagyny ündese dogry boljakdygyny, «Şu meselede näme maslahat berýärsiňiz, eýse men näme etsemkä?» diýip sala salypdyr.

Tolstoý hem onuň bu hatyna jogap bermekde gijä galmandyr. Haty türk diline ilkinji gezek terjime eden Arif Arslanyň terjimesinde ýoýulma (manysyny üýtgedip terjime etme) we senzuralama ýaly kemçilikleriň bardygyny üçin Mazlum Beýhanyň rus dilünden eden original terjimesini dykgatyňyza ýetirýärin:

• *Tolstoýyň jogap haty*

«1909-njy ýylyň 13-16-njy marty, Ýasnaýa Polýana.

Ýelena Ýefimowna, ogullaryňyzyň tatar halkynyň tatar halkynyň ýagty geljegi üçin goşant goşma arzuwlaryňyzy makullamagym mümkin däl. Munuň üçin olaryň Muhammediň dinine geçmeleriniň näderejede gerekligi barada-da haýsydyr bir maslahaty berip bilemok. Size iň esasy aýtjak zadym şu: Adamyň haýsy dini oňlaýandygyny babatda haýsy wezipede oturanda-da, resmi beýanat bermegini gereksiz hasaplaýaryn.

Şol sebäpdenem prawoslawlykdan ýeg tutup Muhammediň dinine geçesleri gelýän bolsa, ogullaryňyzyň şu meselede, ýagny bir dini taşlap başga dine geçmeleri meselesinde hiç kime hiç zat düşündürmeleriniň geregi ýok.

Bilmedim-dä, belkäm beýle zerurlyk bar bolubam biler. Emma men şu meselede hiç zat diýio biljek däl. Şonuň üçinem hökümet organlaryna şu boýunça düşündirip bermelimi ýa-da bermeli däldigine ogullaryňyzyň özi çözsün.

Muhammediň dininiň hristianlykdan ýeg görülmegi we aýratynam ogullaryňyzyň öňe süren tutaryklarynyň ýerliklidigine degişlilikde bolsa, muny (dinden dine) geçişi tüýs ýüregim bilen oňlaýandygymy aýdyp bilerin.

Hristian ideallaryny we sözüň doly manysyndaky hristian taglymatyny hemme zatdan öňde tutýan meniň ýaly biriniň muny aýtmagy örän geň eşdilse-de, kadadan daşgaryn forma taýdan muhammediligiň buthana hristianlygyna garanda deňeşdirip bolmajak derejede ýokarda durýandygyna şek-şübham ýok. Islendik adamyň öňünde buthana hristianlygy bilen muhammediligiň haýsam bolsa birini saýlap almak şerti goýulsa, akly-huşy ýerinde bolan her bir adamyň ýeke Hudaýa we Onuň ýegäne pygamberi hökmünde ýeke-täk wekilçiligi bolan muhammediligi üçleme (üç mukaddes ruha çokunma), günä çykarma, Hudaýyň enesi, erenler (apostollar), olaryň suratlary we bulaşyk çokunma rituallary bilen düşnüksiz, baş alyp çykyp bolmaýan ylahyýeti bolan buthana hristianlygyndan ýokarda görjekdigine şek-şübhe ýok.

Musulmanlygyň buthana hristianlygyna giren we dini taglymatyň özenine şikes ýetirýän birnäçe batyl ynançdan arassalygyny bir ýana goýalyň, bu diniň hristianlykdan 600 ýyl soň orta çykmagy – diňe şu sebäp üçinem şunuň saýlanjakdygyna şek-şübhe goýmaýar.

Dünýäde hemme zat ösýär, kämilleşýär. Her bir adam nähili ösüp, kämilleşýän bolsa, бүтін adamzat we adamlaryň durmuşynyň binýadyny düzýän dini düşünjesi-de şolar ýaly kämilleşýär. Diniň kämilleşmegi – onuň has ýönekeýleşmegi, has açyk, düşnükli bolmagy we özüni örtýän, gizleýän islendik zatdan halas bolmagy diýmekdir.

Dini hakykaty we onuň üstüni örtýän zatlardan azatlaşdyryp aç-açanlyga çykarýanlar iň gadymy döwürlerden bäri hemmesi-de uly dinleriň düýbünü tutan beýik akyldarlar bolupdy. Bilýän ähli dinlerimiziniň araaynda şular ýaly täze we belent dini garaýşa eýe Hindistanyň «Weda» kitaplarynda, has soňra Musanyň, Buddanyň, Konfusiniň, Lao-Tzunyň, Isanyň we Muhammediň taglymatlarynda gabat gelýäris.

Dini öňki gödeňsi ramkasyndan çykaryp has ýönekeý, has çuň we

has akla-huša sygjak ramkada oturdan bütin bu dini öňbaşçylar, täze diniň esaslandyryjylary gürrüňsiz beýik adamlar bolupdyr, ýöne olaryň hemmesi-de adamdy, şonuň üçijrm hakykaty geçmişiň bulançaklygyndan arassalap, ähli açyklygy, çuňlugy we tämizligi bilen wagyz etmediler.

Bu adamlaryň birem ýalňyşmandyklaryny, aýdan her bir zadynyň sa:p hakykatdygyny kabul edenimizde-de, olaryň yzyny dowam etdirijiler olardan has pes derejedäki adamlardy. Şonuň üçinem olar hakykata ähli çuňlugy bilen göz ýetirip bilmändiklerinden ötri (bu bolaýmaly zat), dini hakykaty bezemek, ony hemmeler üçin hökmanylyga öwürmek maksady bilen, oňa aýratynam mugjyzalar bilen baglanyşykly gaty köp gereksiz zatlary goşupdyrlar, şeýlelik bilenem giň halk köpçülik gatlaklarynyň şol dini hakykaty bolşundaky ýaly çuňlugy gymmaty we manysy bilen aňlamaklaryna päsgel beripdirler. Hakykaty şeýlekin dereje ýoýandyklaryny dinleriň özi boýun alýanam bolsa, dini öňbaşçylaryň tapyp orta atan hakykaty şolar ýaly dereje köp kölegege galypdyr. Şol nukdaýnazardan hakykatyň mugjyzalar we hemme görnüşli battl ynanç bilen gizlenişine iň gadymy dinlerde, brahmanizmde, ondan biraz az iudeýlikden ondanam has buddizmde, konfusiçilikde, tao ynanjynda we bulardanam has az hristianlykda we ahyrynda iň azyna, uly dinleriň iň soňkusy bolan Muhammediň ynanjynda şaýatlyk edýäris.

Şu nukdaýnazardan seredilende, Muhammediň dini iň amatlysydyr. Ýagny, oňa soň we daşyndan goşulan elementleruni silkeläp zyňsa we binýadyna ahlak prinsiplerini ýerleşdirse, Muhammediň dini tebigy taýdan ähli uly dinleriň, aýratybam şol uly hakykaty ykrar edýän hristianlyk taglymatynyň baş damarlary bilen tapyşyp, eriş-argaç bolar.

Size şeýle uzyndan-uzyn ýazmagymyň sebäbi-de, pikirlerini ogullaryňyza ýetirmegiňiz we bu pikirlerimiň şol ýagşy niýetlerini durmuşa geçirmeklerinde olara ýardam etmegidir. Dinleriň hamyrmaýasyny emele getirýän belent hakykatlary bulaşdyrýan çyrşamalardan arassalanmagyna ýardam etmek adamyň durmuşda edip biljek iň peýdaly işleriniň biridir. Ogullaryňyz beýle täsirliiligi durmuşlarynyň maksady hökmünde görseler bir bitewi we örän peýdaly ömür sürdükleri bolardy.

Muhammediň dininde edil şu aýdyşym ýaly, ýagny diniň belent hakykatlaryny, olary gizleýän bulançaklyklardan we batyl ynançlardan arassalamagy özüne maksat edinen iki taglymatň bardygyny men-ä bilemok, siz we ogullaryňyz bilýärmí? Şol tagallalardan ötri her iki taglymatam daşlaşdyrmalara we basgylamalara uçrapdy, häzirem şeýle ýagdaý dowam edýär. Şeýle taglymatlaryň ilkinjisi Eýranda döräp, soňabaka Türkiýede ýaýran we şol ýerde-de dörän ýerinde bolşy ýaly gyrakladylyp depgulenen we edil häzir Akkada Behaullanyň daşynda üýşmäge synanyşýan behaýylyk hereketidir. Behaýylyk taglymaty Hudaýa çökünmek bilen baglanyşykly hiç bir formal edim-gylymy, formalaýyn ritually kabul etmän, ähli adamlary dogan hasaplaýar we külli adamzat üçin umumy ýeke-täk söýgi dinini ündeýär.

Ikinji taglymat Kazanda döräpdir. Olar özlerini «Hudaýyň batalýonlary» ýa-da esaslandyryjylartň adyndan ugur alyp «waisowçylar» diýip atlandyrýan eken. Bularam diniň özenini söýgüde görýär, şonuň üçinem söýgä ters gelýän hemme zatdan, mysal üçin erbetlik üçin, esgerlik üçin ulanylýan salgyt bermek ýaly zatlara goşulmakdan gaça durýarlar. Bu tarykat häzirem yzarlanýar we ýakynda-da ýolbaşçylary ele salnyp türmä atyldy.

Şu öwütlerim haýsydyr bir ýagdaýda peýdaňyza ýarasa we siz ýa-da ogullaryňyz geljek kararlaryňyz ýa-da etjek soňky işleriňiz barada mrni habarly etseňiz, örän begenerdim.

L.Tolstoý».

Çeşme: «Tolstoýyň 1909-njy ýylyň 15-nji martynda Ýelena Wekilowa ýazan haty», «Литературный Азербайджан» žurnalynyň 12-nji sany, 1978-nji ýyl. 114-nji sahupa.

Tolstoýyň yslamy beýleki dinler bilen deňeşdirende, yslam diýende diňe Gurhanyň we Resulallanyň (s.a.w) wahyý başdan geçirmesini däl-de, medeni we taryhy бүтін tejribe goruny göz öňüne tutandygyna düşüňäris.

Tolstoý Abdodyr Wekilowa bilen alşan hatlarynda-da, «Teârüf-i Müslimîn» žurnalyna ugradan hatynda-da yslamyň düýp aslyna dolanyp gelen ýagdaýynda ähli dinlerdäki umumy düýpde tapysyljakdygyny aç-açan aýdýar. Onuňam ýene şu hatda-da

«waisowçylara» yşarat edişinden Gurhana gaýdyp gelmekdigini bilmek kyn däl.

Sozulan dinlere bermeli jogap – dinden doly daşlaşmak däl-de, ähli umumy düýbüne, asylly ideýalaryna ýönelmegi ündemekdir. Tolstoýyň pikirçe, munuň üçin iň amatly ýer hem hurafalardan arassalanan yslandyr.

1. 26.01.1911 ý. 2-nji jilt, 31-nji san, 97-nji sahypa; 02.02.1911 ý. 2-nji jilt, 32-nji san, 117-nji sahypa.

2. (Ýemelýanowa, 1998, 177-nji sahypa; Frank, 1998, 177-nji sahypa), (Wolga tatarlarhnda marjinal tarykat: Waisowyň «Allanyň batalýony». Arhiw. Joşkun Kumry, Halkara Sosial ylymlar we Innowasion Kongresiniň Doly tekstiniň kitaby).

Bülent ŞAHİN ERDEGER,
žurnalist-ýazyjy.

@Ebu_Nidal

Şenbe, 09.07.2022 ý. Edebi makalalar